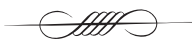

M. PELESZ NELLI

A csehszlovák–magyar lakosságcsere története és következményei Pitvaroson

A középkori Pitvaros falu a török időkben elpusztult, s területét sem a kormányzati, sem a magánföldesúri betelepítések nem érintették a 18. században. A pitvarosi pusztára 1816-ban telepedtek szlovák nyelvű, evangélikus vallású zsellérek Nagylakról.¹ Nagylakra és a környező pusztákra még az 1700-as évek közepén báró Harruckern János György Békés megyei főispán telepített szlovákokat Hont, Zólyom, Gömör, Liptó és Nógrád vármegyék területéről.² A falu gazdasága – főleg 1848/49 után és a polgári korban – dinamikusan fejlődött, s a szlovák többségű településen nem voltak komolyabb nemzetiségi ellentétek. 1945 után – nem kis mértékben a csehszlovák–magyar feszültségek és a Csehszlovák Áttelepítési Bizottság (CSÁB) agitátorainak hatására – a falu közel háromezer lakosából 2570-en jelentkeztek áttelepülésre. Közülük 1988 fő el is távozott Csehszlovákiába.³

A Csanád megyei települések közül leginkább Pitvarost érintette a lakosságcsere és annak valamennyi – mindmáig kiható – következménye. A csaknem kétezer Csehszlovákiába települő szlovák helyére közel ugyanannyi felvidéki magyart telepítettek be (többségüket a csallóközi Gútáról).

PITVAROSI SZLOVÁK NAPSZAMOSOK AZ 1930-AS ÉVEKBEN

Ez nemcsak a falu etnikai és vallási megoszlását változtatta meg, de az itt élők mentalitását és hétköznapjait is. Az iskola szlovák helyett magyar tannyelvű lett, az evangélikus felekezet elvesztette másfél százados dominanciáját és helyette a katolikus egyház lett a befolyásos és közösségformáló tényező.⁴ Ez olyan szimbólumokban és térhasználati aktusokban is megnyilvánult, mint a főtéren és az országutak mentén való keresztállítás vagy katolikus templom építése (1950-re készült el).

Páll Endre Csanád vármegyei alispán 1947. április 30-án számolt be a közigazgatási bizottságnak a megye életének 1947. áprilisi jelentősebb eseményeiről. Ebben a következőket olvashatjuk a lakosságcsereéről.

„Április hóban megkezdődött az áttelepülésre jelentkezett szlovák lakosság kitelepítése. Egyelőre Pitvaros községből indult meg a kitelepítés. A kitelepítés sima és zavartalan lebonyolítása érdekében főispán úrral magam is többször megjelentem Pitvaroson és ellenőriztem, hogy minden a legnagyobb rendben és zavar nélkül folyjék le.”⁵

Páll Endre alispáni jelentésében bemutatta a kitelepítés eseménytörténetét és ismertette az azzal kapcsolatos intézkedéseit is. Az elhagyott ingatlanok gondozását kiemelt feladatnak tartotta, s úgy tűnik, hogy a házak épségének és állagának megóvása, valamint a földek megművelésének biztosítása nem kis szervezést igényelt.

„Maga az áttelepítés április hó 1-én vette kezdetét. Április hó végéig 10 szerelvény hagyta el az országot. Az áttelepülő lakosság rendelkezésére csehszlovák teherautók állanak készenlétben, melyek az áttelepülőket és ingóságait az állomásra szállítják. Április hóban elszállított 1467 személy, 96 drb. ló, 403 szarvasmarha, 1719 drb. sertés, 2 drb. traktor, 2 drb. cséplőgépszekrény, 23 vetőgép, 100 drb. szekér, 133 drb. eke és 2577 drb. baromfi. Az áttelepítés április hóban is folytatódik. Az első szerelvénynél magam is megjelentem és jelenthetem, hogy úgy ennél, mint az ezt követő szerelvényeknél semmiféle zavar vagy kellemetlenség nem fordult elő. Az áttelepülők részéről netán előforduló visszaélések megakadályozására nagyobb rendőri különítmény összpontosított Pitvarosra. Különös beavatkozásra azonban ok nem merült fel, mert tilosban való legeltetésen és egy-egy ajtó elvitelén kívül súlyosabb kilengés nem fordult elő. Az üresen maradt házakat az áttelepítési kormánybiztosság veszi birtokába és azok karbantartásáról gondoskodik, addig, amíg azok új tulajdonosát ki nem jelölik. Nagyobb probléma az ősszel bevetett és parlagon maradt szántóföldek megművelése. Itt a vm. gazd. felügyelőség intézkedett az uratlan ingatlanok bérbeadása útján.”⁶

Egy hónappal későbbi – 1947. május 31-én kelt – beszámolójában az alispán arról írt,

MINDSZENTY JÓZSEF ESZTERGOMI ÉRSEK PITVAROSON A FELVIDÉKRŐL KITELEPÍTETT MAGYAROK KÖZÖTT

hogy a kitelepítések tovább folytatódtak Pitvarosról és megkezdődtek Nagybánhegyesről is. A helyzetet azonban nehezítette, hogy – mint írta – sem a kitelepítésekről, sem a betelepítésekről utasítást vagy erre vonatkozó konkrét rendelkezést nem kapott.

„Május hóban tovább folytatódott és befejeződött Pitvarosról az áttelepítésre jelentkező szlovák lakosság kitelepítése. Május 23-án hajnalban indult az utolsó vonat, mely az áttelepülésre jelentkezőket szállította és ugyanazon nap eltávoztak a csehszlovák tehergépkocsik is a községből. Eltávozott összesen 655 család, azaz 2441 személy. Üresen maradt 457 lakás. Az áttelepülők magukkal vitték 150 drb. lovat, 629 drb., szarvasmarhát, 3000 drb. sertést, 212 juhot és kecskét, 9677 drb. baromfit, 2 drb. traktort, 2 drb. cséplőgépet, 176 drb. ekét, 29 drb. vetőgépet, 152 drb. kocsit.”⁷

A csanádi alispán 1947. június 30-án írt jelentésében már a betelepülők helyzetéről is megemlékezett – akiről megjegyezte, hogy „sorsukban megnyugodva foglalják el új otthonukat” – és kiemelte, hogy már a nyári betakarítási munkálatokat is megkezdték.

„Június hóban megkezdődött Pitvaros község betelepítése. Az első vonat június hó 4-én érkezett meg, ettől kezdődőleg kisebb-nagyobb időközben érkeztek meg a szállítmányok, melyek a Gúta községből kitelepített magyarokat hozta új otthonukba. A rendelkezésemre álló adatok szerint Pitvaros községbe június hóban betelepítettek 141 családot 621 személlyel. [...] A telepeseket az áttelepítési kormánybiztosság fogadja és az jelöli ki részükre a vagyoni helyzetüknek megfelelő házakat. A kitelepítettek sorsukban megnyugodva foglalják el új otthonukat és igyekeznek behelyezkedni az itteni viszonyokba. A termelési miniszteri biztosság közbenjöttével Pitvaroson a betelepítettek között kiosztásra került az áttelepültek földje, úgyhogy a betelepítettek már tevékeny részt vesznek az aratási munkálatokban.”⁸

A 1947-es év júliusáról szóló alispáni jelentést már a választási előkészületekről való beszámoló uralja. Ebben is találunk azonban adatot a lakosságcseréről. Páll Endre elismerte, hogy az áttelepítettek rosszabb körülmények közé kerültek, mint amilyenek között korábban otthonukban éltek, s kifejtette, hogy nagy problémát okozott nekik a villamos áram bevezetése.

„Igen megható és szép ünnepségen vettünk részt főispán úrral Pitvaroson, hol a Csehszlovákiából áttelepített magyarok ünnepelték meg első aratásukat. Örömmel jelenthetem, hogy az áttelepített lakosság, bár sokkal rosszabb körülmények közé került, mint amilyenben élt, nem csüggedt el, hanem dolgozni akar.”⁹ – A Csehszlovákiából áttelepítettek itt tartózkodásukat sokáig csak átmeneti jellegűnek tekintették. Több visszaemlékezésből is tudjuk, hogy hosszú hónapokig – a visszatérés reményében – nem is csomagolták ki ládáikat. A Gútáról kitelepített Forró Miklós és felesége szavaival: „Sokáig gondoltuk, hogy visszamegyünk majd. Nem is nagyon foglalkoztunk semmivel. Úgy, ami kellett, azt kiszedtük, de sok cuccunk ott volt még egy pár évig a nagylárában.”¹⁰

De a helyi politikai és gazdasági életben is változások mentek végbe. A csallóközi modernebb gazdálkodáshoz, jobb termelőeszközökhöz s más társadalmi és gazdasági struktúrához voltak szokva. Többségük a Felvidéken kő- vagy égetett téglaházban élt, itt vályog- vagy vert falú lakóépület várt rájuk. Sokan kevesebb vagy rosszabb minőségű földet kaptak. A Dél-Alföldön más volt a termelési mód és a birtokszerkezet is, mint a Csallóközben. Csehszlovákiába áttelepültek visszaemlékezéseiből derül ki, hogy a kisebb – bár modernebb – házak, a több tagban lévő kisebb földbirtokok, az inkább kézi művelést igénylő földrajzi adottságok sok kihívást és gondot okoztak az – esetek nem kis részében idős, nehezebben alkalmazkodó – áttelepülteknek.¹¹

De a Pitvaroson maradt szlovákság élete sem maradt változatlan. Az itt maradtak – legtöbben immár családjuk, barátaik nagy része nélkül – kénytelenek voltak beilleszkedni a megváltozott szociokulturális közegbe (ezt aztán a kommunista diktatúra kiépülése csak tovább nehezítette). Jaszovszki István így emlékezett a lakosságcsere: „Mindenkinek ez az áttelepítés volt a legnagyobb baj. Senki se tudott a saját belátása szerint úgy dönteni, hogy ne kelljen beszélni róla minden évben. De hát ez elkísér minket a sírig, mert amikor az érzelmek felszabadulnak, mindenki nyilatkozik: Elment mindenkim.”¹²

A felvidéki magyarok Pitvarosra telepítése a magyar belpolitika egyik fontos eseménye, az 1947-es országgyűlési választások kampányának és előkészületének idején zajlott. A választásokon a baloldali pártok – MKP, SZDP, NPP – a szétvert, majd a választási szövetségbe kényszerített FKGP-vel kiegészülve indultak a polgári ellenzéki pártok ellen. Az augusztus 31-i voksoláson azonban sem a kitelepítésre ítélt németek, sem a Csehszlovákiából kitelepített magyarok nem vehettek részt.

A választásra jogosult és a választói névjegyzékbe föl nem vett pitvarosi polgárok száma szavazóköriként¹³

Szavazókör	I.	II.	III.	Összesen
Választópolgárok száma	205	152	173	530
Névjegyzékbe föl nem vettek száma	187	220	147	554

Mint a táblázatból látszik, Pitvaroson az 1947-es országgyűlési választásokon a község potenciális szavazópolgárainak több mint felét kizárták a választásból. A választási törvény erre lehetőséget is adott. A választói névjegyzékbe föl nem vettek neve mellett azt az indoklást találjuk, hogy „1947. május 1. után érkezett”. Arról sem szabad megfeledkezni, hogy a Csehszlovákiából kitelepített magyarok állampolgári és politikai jogaiktól meg voltak fosztva szülőföldjükön, így választójogukkal – egyik legalapvetőbb politikai jogukkal – sem ott, sem itt nem élhettek.

Az 1947. augusztus 31-i országgyűlési választások eredményei Pitvaroson¹⁴

Párt	Szavazókör			Összesen	
	I.	II.	III.		
Magyar Kommunista Párt	139	97	155	391	76,6%
Független Kisgazdapárt	20	17	4	41	8,0%
Szociáldemokrata Párt	17	11	9	37	7,2%
Nemzeti Parasztpárt	3	2	–	5	1,0%
Demokrata Néppárt	2	2	–	4	1,0%
Magyar Függetlenségi Párt	12	11	8	31	6,1%
Független Magyar Demokrata Párt	–	2	–	2	0,1%
Összesen	193	142	176	511	100,0%

Pitvaroson az 1947. augusztus 31-i – a kommunista csalás miatt hírhedt „kékcédulás” – választásokat meggyőző fölényrel a Magyar Kommunista Párt nyerte. Bár a makói levéltárban a pitvarosi választási iratok között több mint egy tucat választói névjegyzék kivonatot őriznek, nem valószínű, hogy ilyen mennyiségben és ilyen arányban meg tudták volna vál-

toztatni az arányokat, hiszen a nagyobb városokban – és országosan is – jóval kiegyensúlyozottabb eredmény született, s nem egy helyen a polgári ellenzéki pártok – például Szegeden a Magyar Függetlenségi Párt (MFP) – szerezték meg a legtöbb szavazatot.

A helyi kommunista párt szervezője és vezetője – egyben a Pitvarosi Nemzeti Bizottság elnöke – a szlovák származású Hosztyina György volt, de elmondható, hogy az MKP pitvarosi szervezetében a helyi szlovákság felülreprezentált volt. Ugyancsak visszaemlékezők beszámolóiból tudjuk, hogy mind a kommunista párt, mind a szövetkezetesítés szervezésében élen jártak az „óslakos” szlovákok. A Csallóközből kitelepítettek inkább a kisgazdapárt-hoz csatlakoztak és – ameddig lehetett – annak a munkájában vettek részt.¹⁵

A Független Kisgazdapárt – az országos támogatottsági arányát ugyan meg sem közelítő – nyolc százalékos pitvarosi eredménye valószínűleg az 1945-ös földreform utáni hangulat iránti nosztalgiának tudható be. Meglepő lehet a Nemzeti Parasztpárt rendkívül alacsony támogatottsága, hiszen a radikálisan baloldali és az agrártársadalom legelesettebb rétegének képviselőjétől vállaltó párt számíthatott volna a Viharsarok szegényparasztsztrájkjainak voksaira. Sem az ellenzéki szervezetek közül országosan legtöbb szavazatot szerző Demokrata Néppárt, sem a szintén erősnek számító MFP nem ért el számottevő eredményt a településen.

A modernebb életkörülmények közül Pitvarosra telepített felvidékiek igyekeztek korábbi életmódjukat új otthonukban is folytatni. Ennek egyik példája, hogy – ahogy ezt már a kitelepítés előtti otthonukban megszokták – megkísérelték minél hamarabb bevezettetni a villanyáramot. Ez egybevágott azzal a kormányzati törekvéssel, hogy – a hároméves terv keretében – minél több falura jusson el az elektromosság.

Mivel a házukhoz és a földjükhöz a Pitvarosra telepítettek csak nehézkesen és lassan jutottak hozzá, 1948-ban hatvanöten levélben fordultak a Magyar Áttelepítési Kormánybizottsághoz, hogy Csehszlovákiában maradt vagyonuk terhére vagy kölcsönre vezettethessék be az áramot. Azonban a „telepesek azon kérelmét, hogy a villanyvilágítás bevezetésére a visszahagyott vagyon terhére előleg vagy visszafizetéses kölcsön folyósítsassék, a Gazdasági Főtanács nem engedélyezte”.¹⁶

A pitvarosi villamosítás kapcsán érdemes megjegyezni, hogy a helyi villamosítási szövetkezet vezetője 1948 őszén több mint hetvenezer forintot sikkasztott el. Erről Szani Elemér rendőr főhadnagy 1948. október 13-án kelt szeptember havi jelentésében informálta a közigazgatási bizottságot. „Bűnügyi szempontból nagyobb jelentőségű esemény volt a pitvarosi villamosítási szövetkezet ügyvezetőjének sikkasztása. A szövetkezet pénzéből 71.000 Ft-ot sikkasztott.”¹⁷

Komoly Pál pitvarosi vezetőjegyző 1949. január 14-én jelentette a Csanád vármegyei alispánnak – annak 383/1949. számú rendeletére reagálva –, hogy a községi előjáróság a földreform során nem jutott semmilyen ingatlanhoz, „csupán a kitelepültek után visszahagyott Pitvaroson Kossuth u. 231. számú házat »Egészségház« címén” kapta meg.¹⁸

A Csanád Megyei Építés- és Közmunkügyi Igazgatóságnak Komoly 1949. január 27-én a faluban megfigyelhető munkanélküliségről írt. Mivel sok Pitvarosra betelepülőnek vagy egyáltalán nem jutott föld, vagy csak olyan keveset kapott, ami a családja megélhetéséhez kevésnek bizonyult, más munkát igyekezett keresni, s ennek következtében megnőtt a munkanélküliség a faluban. Ezért a község vezetőjegyzője jónéhány napos közmunkaprogramot – a község útjainak, csatornáinak följújtását és karbantartását – dolgozott ki.

A közmunka-igazgatóságnak a következőket írta. „Jelentem, hogy a munkanélküliség onnan ered, hogy sok a nincstelen betelepült, ezenkívül 5 család Mosonszolnokról

A PITVAROSI SZLOVÁK BALALAJKA ZENEKAR A KITELEPÜLÉS ELŐTT

nek a megélhetéséhez – segéllyel – a községnek is hozzá kellett járulni. Ilyen volt például „Csandal István Csehszlovákiából, Pozsonyvezekény községből Pitvaros községbe betelepült 73 éves Pitvaros, Kiss u. 98. szám alatti lakos aggkori segélyfolyósítása iránti” kérelme. Amit a falu képviselőtestülete nem is utasított el, s – bár nem nagy összeggel – 1948. február 12-i ülésén havi tizenöt forint segély szavazott meg az idős kitelepített felvidékinek.²⁰

JEGYZETEK

- ¹ Vö. OLTVAI FERENC: A Csanád vármegyei telepes községek igazgatása a XIX. század első felében. In Tanulmányok Csongrád megye történetéből. XIX. század. Szerk. Farkas József. Szeged, 1978, 63–131.
- ² BOROVSKY SAMU: Csanád vármegye története 1715-ig. Budapest, 1897. 495.; KOMOLY PÁL: Pitvarosi tanulmányok. Szerk. Tóth István. Szeged, 1992. 7–20. és 81–101.; BERNULA MIHÁLY: Pitvarosi krónika. Szubjektív fejezetek a magyarországi szlovákok történetéhez. Hely és év nélkül. [Horpács, 1999.] 7–40.
- ³ Kugler 2000. 186.; OLÁH KÁLMÁN: A Kis-Dunától a Viharsarokig. A csehszlovák–magyar lakosságcsere történetéhez. Szeged, 1992. (A továbbiakban: Oláh 1992) 3–13.
- ⁴ A katolikus egyház többször tiltakozott hivatalosan a magyar kormánynál a lakosságcsere során előforduló embertelenségek és visszaélések ellen. Vö. Miklós Péter: Mindszenty József hercegprímás levele Gyöngyösi János külügyminiszterhez (1946. június 22.). Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 2005. 3–4. sz. 157–162.
- ⁵ Csongrád Megyei Levéltár. Csanád Vármegye Közigazgatási Bizottságának iratai. (A továbbiakban: CSML CSKBI) XXI. 9. a. 9. doboz 22/1948. Közölve: Csongrád megye évszázadai. Történelmi olvasókönyv. 3. köt. Legújabb kor. 1919–1975. Szerk. Nagy István. Szeged, 1986, 153–155.
- ⁶ Uo.
- ⁷ Uo.
- ⁸ Uo.
- ⁹ Uo.
- ¹⁰ Forró Miklós és Forró Miklósné visszaemlékezése. Közli: Oláh 1992, 25.
- ¹¹ Vö. ZÁVADA PÁL: Kulákpérés. Család- és falutörténeti szociográfia. Tótkomlós. 1945–1956. [Harmadik, átdolgozott kiadás.] Budapest, 2006, 99–126.
- ¹² Közli: Oláh 1992, 33.

idetelepített, és többen jöttek át szomszéd községekből (Mezőhegyes, Csanádpalota stb.) s ezek mindannyian vagyontalanok. Munkalehetőség nincsen s megélhetőség biztosítása érdekében kívánatos nevezetteket valami munkához juttatni, illetve megélhetőséget adni.”¹⁹

De nemcsak a munkanélküliség jelentett gondot Pitvaros vezetésének. Több nyugdíjas korú, idős ember is áttelepült a Felvidékről, akik-

- ¹³ Csongrád Megyei Levéltár Makói Levéltára. Pitvarosi választási iratok (a továbbiakban: CSML ML PVI) 1947. évi választás iratai, szám nélkül.
- ¹⁴ Uo.
- ¹⁵ Fehér Lajosné visszaemlékezése. Közli: Oláh 1992, 17–18.; Kürti Gézáné született Madarász Márta visszaemlékezése. Közli: Oláh 1992, 35–37.
- ¹⁶ Csongrád Megyei Levéltár Makói Levéltára. Pitvaros nagyközség iratai. (a továbbiakban: CSML ML PNI) 23. doboz 116/1949.
- ¹⁷ CSML CSKBI XXI. 9. a. 12. doboz 22/1949.
- ¹⁸ CSML ML PNI 23. doboz 152/1949.
- ¹⁹ CSML ML PNI 23. doboz 226/1949.
- ²⁰ Csongrád Megyei Levéltár Makói Levéltára. Pitvaros nagyközség képviselőtestületi jegyzőkönyvei. V. 1. 7. kötet 2. kgy. 201/1948. ikt. sz.

BAGYINSZKY MARIANNA

Medgyesegyháza a csehszlovák–magyar lakosságcsere tükrében

A Gútáról Medgyesegyházára áttelepült dédszüleim, rokonaim, elsősorban az anyai nagyapám, Kiss Kálmán emlékére.

I. Bevezetés

A nemzeti kisebbségek kutatásának részét képezi az 1970-es években megkezdődő „repatriáltak” problémájának a tanulmányozása.¹ A nemzeti kisebbségek kutatása kibővíti a kutató saját nemzeti kultúrképét, továbbá alkalmat nyújt, a specifikus problémák kutatására.² A repatriálás folyamatának a vizsgálata pedig lehetőséget ad a szlovák és a magyar népi kultúra fejlődéséről hazánkban és Szlovákiában, és általa nyomon lehet követni azokat a változásokat, amelyek az áttelepültek népi kultúrájában a más kultúrájú etnikumokkal való kapcsolat kialakítás következtében létrejöttek.

A szlovák–magyar lakosságcsere folyamán ugyanis, a két évszázadon át Magyarországon élő szlovákok cserélnek helyet Csehszlovákia évezredes magyar lakosságával. De míg a Csehszlovákiában élt magyarok népi és kulturális tekintetben integráns részei voltak a magyarságnak: ugyanolyan volt a nyelvük, hitük, szokásaik, erkölceik, hagyományaik stb., addig a XVIII. században Magyarországon történt szlovák telepítések az összefüggő szlovák etnikumtól távol, elszórt kisebb-nagyobb szigeteken a többi etnikumba beékelődve történtek. A szlovákság merőben új körülmények közé került a szülőföldi viszonyaikhoz képest. Ennek következtében az ősi anyagi és szellemi kultúrájukban új elemek jelentek meg, azaz megkezdődött a szlovák és a magyar lakosság kulturális értékeinek kölcsönös kicserélődése és az akkulturációs folyamatok.³

A repatriánsok kutatása tehát alkalmat ad a különböző kulturális folyamatok hatásának magyarázatára és a kultúrák átalakítására, valamint az egyes akkulturációs folyamatokra. A népi kultúra változásainak magyarázata azonban akkor válik teljessé, ha megismerjük azt